

estrats, l'Alcalatén) i també a la zona de Tortosa, per exemple «*fer arabogues*: intermitències de pluja menuda i neu», «*arabogues de neu*: quan són de neu trida i a vegades mesclada amb pluja» (VM), «*arabogues*: pluja intermitent i menuda» (segons Àngels Massip, *El lèxic tortosí. Història i present*, 1991).

L'apartat dedicat a l'exposició del cos humà presenta un percentatge molt elevat de convergència i de manlleus amb els parlars valencians esmentats: *quijal* (*queixal*), *farfalloso* (*farfallós*), *tener barra* (*tindre barra*), *las barras* (*les barres*), *musol* (*mussol*), *galtas* (*galtes*), *mocador* (*mocador*), *calbot* (*calbot*), *boño* (*bony*), *trenque* (*trenc*), *pulso* (*pols*), *gola* (*gola*), *ansa'l cuello* (*l'ansa del coll*), etc., que en algun cas són catalanismes manlleuats a les localitats valencianes de parla catalana, com ara: *musol*, *mocador*, *calbot*, *gola*, etc., i en altres casos, adaptacions fonètiques al parlar de Puebla de Arenoso: *farfalloso*, *tener barra*, *las barras*, *musol*, *boño*, *trenque*, etc.

Finalment, en aquest apartat del lèxic, ens aturarem a «Algo de apicultura», que correspon a l'apartat del llibre «4.5. Ganadería (animales domésticos, aves de corral) y apicultura». Els termes *vaso* (*de colmena*), *zuro*, *caja de colmena* i *brescas* formen part així mateix de l'herència de la cultura popular de les poblacions valencianes de parla catalana pròximes a la Puebla. L'explicació etimològica de *vaso* ha passat per diverses opcions dels nostres lexicòlegs i lexicògrafs, que finalment han convingut a dir que es tracta d'una paraula d'origen aragonès, no sense problemàtica. Escrit amb *b-* pels diccionaris Aguiló i Alcover-Moll perquè així ho havien oït en els parlars que no distingien [b]/[v], en tenim documentació també del segle XVI, escrita amb *v-*. La paraula es va titllar de mossarabisme, i Coromines, que aplicava aquest terme a totes aquelles paraules que no tenien una explicació fonètica clara en català, fou un dels defensors d'aquest origen. *Caja de colmena* és la *caixa d'abelles* (o simplement *caixa*) dels parlars valencians septentrionals de base catalana. La construcció del *vaso* era feta amb *zuro*, terme manlleuat al català suro, i *brescas* són les bresques (*panal* en castellà), com tothom sap.

Entre les pàgines 217-220, el professor Gargallo hi exposa les noves conclusions del llibre, que difereixen «bastante de aquellas originales». La primera conclusió a què arriba és que el treball recull fets ja desapareguts, que estan en estat latent o que tan sols es donen en capes socials ancorades en una realitat lingüística obsoleta. Aquest fet va dur l'autor a deixar per escrit la preservació d'aquella realitat. Afirmar posteriorment que els components bàsics del parlar de la Puebla es poden resumir en tres: a) una base medieval aragonesa, fundacional, fruit de la població del segle XIII; b) l'aportació del català parlat a les comarques valencianes septentrionals; sobretot, evidentment, les que estan més relacionades amb la Puebla; i c) el component castellà, que ha entrat amb una empenta fortíssima en la parla fins al punt d'eliminar la genuïna.

Lluís GIMENO BETÍ
Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona

GIRALT LATORRE, Javier / NAGORE LAÍN, Francho (coords.) (2023): *Fonética histórica comparada de las lenguas iberorrománicas*. Zaragoza: Prensas de la Universidad de Zaragoza, 336 p.

Els romanistes de tot el món estem d'enhonorada amb la publicació d'aquest volum que, sens dubte, esdevindrà una referència de consulta obligada a les aules universitàries —lamentablement, cada vegada més exigües— de Lingüística Romànica. Coordinada pels professors Javier Giralt i Francho Nagore, aquesta obra acull les ponències que un seguit de reconeguts especialistes van impartir a Jaca els dies 14 i 15 de juliol de 2022, en el marc d'una nova edició dels cursos extraordinaris d'estiu de la Universitat de Saragossa, amb el patrocini de la càtedra Johan Ferrández d'Heredia (JFH). El títol del llibre, el mateix sota el qual es va desenvolupar el citat curs estival, anuncia amb precisió el contingut —altament especialitzat— que hi trobarà el lector, això és, un compendi actualitzat de l'evolució fonètica diacrònica de totes les llengües romàniques de la Península Ibèrica. Cal assenyalar, no obstant això, que també s'hi inclou una contribució sobre els elements llatins absorbits per l'èuscar, la qual cosa afegeix un punt de comparació ben interessant a la perspectiva interromànica amb què es concep l'obra.

Després d'una breu presentació institucional (p. 7-8), signada per López Susín, aleshores Director de Política Lingüística del Govern d'Aragó, i per Dueñas Lorente, director de la càtedra JFH, els curadors del volum ofereixen una crònica (p. 9-15) en què es resumeixen algunes de les aportacions dels participants en les dues jornades del curs d'estiu, per donar pas a continuació als diferents capítols temàtics, vuit en total. Llevat del primer, el caràcter més general del qual serveix d'antesala o marc comú a la resta, les altres set contribucions versen de manera específica, amb una sistematicitat variable, sobre les tendències evolutives fonètiques de cada llengua peninsular. L'ordenació seguida en la presentació de cada text, no explicitada enlloc, sembla travessar l'espai geogràfic de la Península Ibèrica des de la part més oriental envers l'occidental; ara bé, aquest recorregut es trunca a la darrera exposició, on seria esperable —si més no, per a la recensora— trobar el capítol corresponent a la fonètica històrica del galleg i del portuguès i no el dedicat a la del castellà, amb què es tanca en realitat el volum.

Passo, doncs, a consignar els títols i els autors de les vuit contribucions, així com unes notes necessàriament breus sobre el contingut de cadascuna.

«Rasgos fónicos de las lenguas romances: un ensayo dialectométrico», Ramón d' Andrés Díaz (p. 17-50): el sociolingüista asturià reelabora la conferència pronunciada a Jaca per provar una indagació dialectomètrica amb l'objectiu de mesurar la variació geolectal del territori romànic. Arran d'una selecció prèvia de setanta-un fenòmens fònics (resultats de -P-, -T-, -K- intervocàliques, evolució de -KJ-, etc.), s'hi analitzen les semblances i diferències en allò que l'autor denomina «dominis lingüístics» (p. 20), tot i que potser seria més precisa l'etiqueta de «llengües» o «varietats» romàniques. La identificació de les varietats escollides (galleg, portuguès, asturleonès, castellà, aragonès, català, occità, gascó, francès, arpità, romanx, sard, italià, sicilià, romanès i dàlmata) no està exempta d'unes certes limitacions o contradiccions de les quals el mateix autor n'és conscient, com ara la separació entre occità i gascó o la consideració global sota el terme «italià» de la complexa realitat italomànica, i a les quals caldria afegir, al meu parer, la notable absència del friülà.

Un cop aplicada la metodologia dialectomètrica, la *matriu de semblances* presenta de bell antuvi el nombre de trets fònics coincidents que cada llengua té respecte de les altres. D' Andrés en destaca dos tipus d'anàlisi: un en funció de la major o menor afinitat fònica que les diferents llengües romàniques mostren en comparació amb l'aragonès, i un altre anomenat *aglomeratiu o dendrogràfic*, que ens forneix resultats interessants. En aquest sentit, val a dir que l'estudi proposat per D' Andrés ve, d'una banda, a reafirmar divisions geolectals ja conegudes, com la clàssica primera partició entre la Romània occidental i l'oriental i, de l'altra, a precisar classificacions que tradicionalment han estat objecte de fortes controvèrsies, per exemple: l'occità i el gascó, així com el francès i l'arpità, s'emmarquen dins del domini gal·loromànic, en què el català també s'acaba integrant de manera independent; i el sard, a cavall entre els dos grans espais romànics, queda inclòs en aquest cas dins la Romània oriental. A la llum d'aquestes dades, a la recensora li sorgeix el dubte de si la consideració de trets de caràcter morfosintàctic (com ara els tipus de plural, pel que fa al sard, sigmàtics, com els occidentals) podria alterar les classificacions obtingudes a partir del pla fònic.

«Cuestiones de fonética histórica del catalán», Daniel Recasens Vives (p. 51-78): en aquesta contribució, encapçalada per una pertinent introducció sobre la classificació dialectal del català i la seva expansió durant l'edat mitjana, l'autor dedica els seus esforços a l'anàlisi detallada d'alguns processos de canvi fonètic que fan del català una llengua més afí a altres de l'àmbit gal·loromànic, en consonància amb la informació oferida al capítol anterior. Al llarg de quatre seccions, Recasens s'ocupa de dissecar els següents fenòmens: en la primera, s'estudia l'ascens de /ɛ/ i /ɔ/ tòniques a [i] i [u] davant consonant (alveolo)palatal (SPĒCULU > *spill*, LĒCTU > *llit*, LŌNGE > *lluny*), tot passant per una situació prèvia de diftongació (LĒCTU > [*ʎjejt > *ʎjejt > ʎit]) segons la proposta, recolzada en sòlids criteris, de Recasens. Altres especialistes, però, han descartat la hipòtesi de la diftongació a favor d'una assimilació regressiva (LĒCTU > [*ʎejt > *ʎejt > ʎit]). S'hi trobaria, per esmentar-ne només un, Sánchez Miret (1998: 236), qui va sostenir que aquesta assimilació sí que encaixa amb el comportament propens al tancament que solen mostrar les vocals àtones en català en contacte amb iod (p. ex. LECTIONE > *lliçó*). En la segona secció, es destaca la reestructuració del vocalisme anterior, a través de la manifestació de tres característiques dia-

lectals ben conegudes, com la inversió de timbre de les vocals mitjanes anteriors en el dialecte central ($\text{È} > /e/ > [e]$, i no $[ɛ]$, $\text{TÈMPUS} > [tɛms]$; i $\text{I, È} > /e/ > [ɛ]$, $\text{CATÈNA} > [kə'ðenə]$), el pas a $[ə]$ tònica procedent de $/e/$ ($< \text{I, È}$) en balear, i la neutralització de $/e, ɛ, a/$ àtones en $[ə]$ en el dialecte central, en rossellonès i en balear, que, cronològicament, sembla ser el primer dels canvis produïts. Dins d'un tercer apartat s'aborda l'evolució detallada de les consonants obstruents i la seva relació amb la síncope vocàlica, i, en la quarta i última secció, l'evolució de les africades i fricatives palatoalveolars —coincident en diversos punts amb les solucions occitanes: ($/d, tʃ, k^{+h}/ >$) $[ð] > [z]$ després d'accent, $\text{TRISTITIA} > \text{tristes}$ —, a més d'una descripció fil per randa de les realitzacions dialectals de $/z/$ i $/ʃ/$ i de les teories al voltant de la desafricació de $/dz/$.

«El aranès en el espacio románico pirenaico central», Jordi Suïls Subirà (p. 79-113): mitjançant un exercici de síntesi encomiable, l'autor hi ofereix un estudi molt complet de la fonètica diacrònica de l'aranès, que s'entén com l'expressió de l'occità (de tipus gascó) a la Vall d'Aran, tot i que avui dia encara hi ha diferents investigadors a l'àmbit francogermànic que insisteixen en la individualització del gascó respecte a l'occità (cf. Chambon / Greub 2002; *vid.* Gargallo Gil 2021). Suïls presenta llavors la fonètica aranesa com a part del conjunt occità i arplega aquells trets que suposen un gran contrast amb el català (l'evolució de $\text{Ū} > /y/$, $\text{MŪRU} > \text{mur} [myr]$; la diftongació de $/e/$ i $/ɔ/$ en contacte amb iod i wau, $\text{FŌLIA} > \text{huelha}$; o la conservació de $L-$, $\text{LUNA} > \text{lua}$), alhora que en remarca d'altres (p. 84-85) que divergeixen dels propis de la resta de dialectes occitans. Seguidament es descriuen, amb nombrosos exemples, els principals resultats que s'obtenen de l'evolució de les vocals llatines, tant en posició tònica com àtona, i de les consonants simples i els grups consonàntics. Des del meu punt de vista, algunes de les solucions fornides podrien ser objecte de matisació: així, s'assenyala que ($\text{Ū, Ō, Ő} >$) $[o]$ en posició àtona «da $[we]$ en contacto con palatal» (p. 89). Atesa la impossibilitat que una vocal àtona diftongui, així com els exemples esmentats, tots ells paraules derivades (*uelhada, huelheton, aluenhar*), sembla més lògic pensar en una extensió analògica del diftong des de la base lèxica corresponent, on el diftong es troba en posició tònica (així: *uelh, huelha, luenh*). De la mateixa manera, s'indica també l'existència de casos puntuals de palatalització de $L-$ seguida de la seqüència $-EVA-$ «que se expliquen por diftongació de $\bar{e}$ [*sic*] ante velar $[w]$ procedente de $[b]$ intervocálico: *lheuar* ($< \text{LEVARE}$)» (p. 99). Tanmateix, la diftongació de $/e/$ ($< \text{È}$) s'hauria produït en les formes rizotòniques del verb. El resultat $[lje-]$ afavoriria la palatalització de la consonant inicial $[ʎe-]$,¹ transmesa després analògicament a la resta de formes verbals, entre elles, l'infinitiu. El capítol es clou amb la inclusió del text *Era legenda des gelères dera Maladeta*, en la versió aranesa normativa i en la del subdialecte de Bagnères-de-Luchon, i amb uns interessants mapes que ajuden el lector a ubicar l'aranès i la Vall d'Aran en el context geopolític.

«Para una fonètica diacrónica del aragonés: evolución de las consonantes», Jesús Vázquez Obrador (p. 115-180): dins d'aquest capítol, el més extens del volum, Obrador ressegueix l'evolució diacrònica del consonantisme aragonès, fent servir una àmplia col·lecció d'exemples de l'aragonès modern i medieval que, en ocasions, també es fa acompanyar de les referències a la documentació històrica corresponent. L'autor hi aclareix que s'abstindrà de consignar exemples que «se apartan de lo que se puede considerar el comportamiento general y habitual en la evolución de los fonemas etimológicos en aragonés» (p. 115). Així i tot, cal posar de relleu que a vegades opta per tenir en compte solucions que ell mateix reconeix que no són autòctones, com és el cas de la menció de $[tʃ]$, entre els resultats de $k^{+h}L-$, en *chicoira* ($< \text{CICHORIA}$), possible mossarabisme (p. 118). A més de la tendència a la conservació de les oclusives sordes intervocàliques, tret especialment caracteritzador de l'aragonès en comparació amb la resta de llengües romàniques peninsulars, i al qual Obrador dedica un apartat més minuciós, a aquesta recensora li criden l'atenció, per l'afinitat amb la seva llengua materna asturiana, altres evolucions. En són un bon exemple les solucions $[θ]$ i $[tʃ]$ procedents de $s-$, motivades per intercanvis entre les antigues sibilants ($\text{SERARE} > \text{zarrar}$, $\text{SIFILARE} > \text{chiflar}$, etc., cf. García Arias 2003: 185), o la pèrdua de $d-$ en el prefix *des-* ($< \text{DIS-}$) davant la confusió amb el continuador d' EX- ($> \text{es-}$), com ara en *esfer* (ast. *desfacer* o

1. Procés paral·lel al que s'adverteix en el mateix verb en castellà (cf. Penny 1993: 177).

esfacer, cf. D'Andrés Díaz 2012). En darrer terme, cal subratllar l'expressió, poc adient, de diversos judicis de valor que Obrador desplega en explicar algunes característiques fòniques i que, en un exercici asèptic de descripció del panorama fonètic aragonès, s'hauria pogut estalviar: «hay una tendencia vulgarizante a pronunciarla como /g/ [...], pero tal articulación, de carácter vulgar y abaturrado, es conveniente evitarla» (p. 119), «pronunciación descuidada» (p. 150), etc.

«Comportamiento fonético en euskera de las palabras procedentes del latín», Juan Karlos Lopez-Mugartza Iriarte (p. 181-233): aquesta contribució consta de dues parts ben diferenciades. En la primera, Lopez-Mugartza planteja un recorregut per les principals fites de la història externa de l'èuscar. Així, l'avesat lector romanista, a qui la llengua basca li resulta sovint força aliena, pot contextualitzar-ne els primers testimonis epigràfics o, així mateix, la presència de l'èuscar en els còdexs medievals i els inicis del seu conreu literari. Ja en una segona part, l'autor se centra en les emprems fonètiques que el contacte intens i prolongat amb el llatí (i les seves hereves romàniques) ha deixat en el basc. D'aquesta manera, val la pena destacar, entre altres trets, com el basc ha adaptat al seu sistema de cinc vocals tòniques el sistema llatí amb deu unitats i pertinència fonològica de la quantitat vocàlica, mitjançant la fusió de les llargues i les breus² (INFĒRNU > *infernu*, GĒNTE > *jende...*), o, també, tot un grapat de fenòmens reconeguts en altres llengües romàniques: pròtesis vocàliques davant s- i r- (SPIRITU > *izpiritu*, ROTA > *errot*), pèrdua de -N- intervocàlica (CATENA > *katea* [cf. gascó *cadía*]), metàtesi (PAUPERE > *probea*), etc.

«Vocalismo y consonantismo de la lengua asturiana», Xosé Lluís García Arias (p. 235-252): el filòleg asturià hi descriu de manera sumària les característiques més rellevants de la fonètica asturiana. Pel que fa al vocalisme, i després de la presentació del sistema tònic i d'alguns exemples de diftongació que difereixen dels del castellà (com els que es donen en contextos palatals [ŌCULU > *giëyu*]), García Arias es deté en l'explicació de la metafoia, que motiva el tancament de la vocal tònica davant [-u] o [-i] finals, i que en el cas asturià pot arribar fins a dos nivells d'inflexió en zones on aquest fenomen encara és productiu (*argayu* > *argueyu* > *argüyu* 'ensulsiada'). Un cop exposades algunes tendències evolutives del vocalisme àton (com ara la generalització dels plurals femenins de tipus *-es* en la varietat central de l'asturià o el freqüent desenvolupament de iods epentètiques [CŪRTU > *cortu* ~ *curtiu*]), es fa referència al consonantisme, amb especial atenció a la gènesi de /ʃ/ i als diferents resultats palatals. Cal indicar que, pel que fa a les palatalitzacions, l'autor n'assenyala les solucions i la distribució pròpies de la varietat occidental asturiana fent ús d'una nomenclatura (*zones B-C-D-E*) l'origen de la qual no s'esclareix en el text. Com que no tothom podria esbrinar-la, hauria estat desitjable que es desenvolupés, a fi de facilitar-ne la lectura. Es tracta, de fet, de la tradicional classificació proposada per Diego Catalán (1956), revisada i ampliada pel mateix García Arias en diverses ocasions (García Arias 2003: 39-41), amb què es va dividir geogràficament la varietat occidental asturiana segons l'evolució de PL-, KL-, FL-; L-, LL-, N-, NN-, -LJ-, -K'L-, -KT-, -ULT- i -ŌRIU.

«Fonética histórica del gallego y del portugués», Ramón Mariño Paz (p. 253-299): dins la primera part d'aquest capítol, es forneixen els trets vocàlics i consonàntics més importants del romanç gallegoportuguès, és a dir, la varietat inicial que es va desenvolupar en un territori que a mitjans del segle XII ja es va escindir en dues seccions políticament separades (d'una banda, Galícia, integrada dins del Regne de Castella; i de l'altra, el Regne de Portugal), fet que condicionaria l'evolució lingüística a ambdós costats de la frontera. En l'àmbit vocàlic, es destaca l'existència d'un sistema tònic de set unitats que es pot veure alterat en algun context, com ara davant la presència d'una iod o d'una nasal implosiva que tanquin la vocal (PLŪVIA > *chuvia*, FŌNTE > *flojnte*, etc.). A més, a aquest sistema de vocals orals cal afegir-ne un altre de vocals nasals originades per assimilació anticipatòria d'una consonant nasal que després es perdria en la major part dels casos. En referència a l'aspecte consonàntic, es constata la creació de l'ordre de sibilants africades i fricatives (s/z, ts/dz, ʃ/ʒ). Convé precisar que, tant el galleg com el portuguès, van experimentar la desafricació de /ts/ i /dz/, però, mentre que el portuguès va mantenir la diferència entre sordes i sonores, el galleg va patir l'ensordiment de les sonores.

2. De manera semblant, doncs, al sistema del llatí vulgar desenvolupat a Sardenya i que es troba a les arrels del vocalisme sard.

En la segona part del capítol, Mariño Paz aborda per separat les particularitats evolutives d'una i altra llengua. Així, pel que fa al gallec, els segles XVI-XVIII, de progressiva castellanització lingüística de l'aristocràcia civil i eclesiàstica, són els de la culminació de la desnasalització vocàlica, la transformació de /ʃ/ en /θ/ o el desenvolupament de la *gheada*. Altrament, des del segle XIX i fins a l'actualitat s'ha assistit a un procés de castellanització encara més intens, afavorit per la desagrarització de la societat, que només en les últimes dècades, després de l'autonomia de Galícia i l'aprovació d'una varietat estàndard de la llengua gallega, s'està tractant de revertir.

Pel que fa al portuguès, la seva adopció com a llengua nacional del Regne de Portugal li va conferir el prestigi necessari per a la seva supervivència i expansió, així com per a l'establiment d'una norma culta basada en la varietat diatòpica de Lisboa, que avui presenta tot un seguit de trets reconeguts, per exemple: la realització uvular [ʀ] de la vibrant múltiple, la desafricació de /tʃ/ o la realització monofonçada [o] del diftong /ou/.

«Fonètica històrica del castellano», Fernando Sánchez Miret (p. 301-330): el colofó del volum el posa aquesta contribució en què l'autor, més enllà de redundar en descripcions generals que omplen els manuals de referència, prefereix centrar-se en uns pocs fenòmens considerats «particulars» del castellà. I ho fa a través d'un repàs a les diferents explicacions que se n'han donat, amb especial èmfasi en les aportacions fetes per la seva mestra, Carmen Pensado, a qui endreça aquest petit homenatge pòstum. Una vegada resumits els trets «singulars» de la fonètica castellana que caracteritzen les obres de Menéndez Pidal, Baldinger, Elcock, Tagliavini i Posner, Sánchez Miret en tria per a la seva anàlisi quatre en concret, als quals dedica sengles apartats:

(1) Evolució de *-llatina*. El pas de [f] > [h] és, en opinió de Pensado, un procés que s'emmarca bé en la dinàmica dels canvis per afebliment i que sembla ser posterior a la sonorització de les obstruents sordes, cronologia que convida a abandonar l'explicació tradicional del fenomen per influència del substrat basc. (2) Diftongació de /ε/ i /ɔ/ en síl·laba lliure i en síl·laba tancada. El fet que la síl·laba lliure suposi un context més favorable per a la diftongació (en ser-hi les vocals més llargues i, per tant, tenir més durada) no significa que aquesta no pugui produir-se en una síl·laba tancada, ja que també són necessàries altres jerarquies contextuais. A més, no s'ha d'oblidar que la diftongació en síl·laba tancada no és un tret aïllat del castellà, sinó que es reconeix així mateix en altres llengües romàniques, com ara el romanès o el friülà. (3) No diftongació de /ε/ i /ɔ/ davant sons (alveolo)palatals (FÒLIA > *hoja*). Assenya-la l'autor que l'evolució esperable d'una vocal davant d'una consonant palatal és, de fet, el tancament, atès que aquesta mena de consonants provoquen efectes articuladoris d'elevació i avançament del cos de la llengua, per la qual cosa seria més indispensable explicar llavors per què altres llengües en coneixen la diftongació en aquest context. Sigui com sigui, convé recordar, al meu entendre, que la situació castellana contradiu la clàssica teoria de Schür, qui defensava una diftongació panromànica condicionada per la metafonia i la palatalització. (4) Ensordiment de les sibilants. Els processos d'ensordiment són ben naturals. Així, l'exemple castellà podria atribuir-se, sense necessitat de recórrer a la interferència bascoromànica, a motius fonètics de reforçament articuladori. El capítol es tanca, en darrer lloc, amb unes reflexions de l'autor al voltant dels objectius de les recerques en fonètica històrica, que són també la cirereta del volum.

Es tracta, en suma, d'una obra digníssima, feta amb molta cura, que permet tenir a l'abast, tal com els seus coordinadors pretenien, «un manual de fonètica històrica comparada de les llengües iberromàniques con garantía de calidad» (p. 15). Esperem que moltes d'altres en puguin seguir el deixant així que es faci veure, una vegada més, que la Lingüística Romànica és una disciplina apassionant que continua despertant tota mena d'interessos i és font inesgotable de coneixements i d'investigacions del més alt nivell científic.

Claudia Elena MENÉNDEZ FERNÁNDEZ
Universidá d'Uviéu
Academia de la Llingua Asturiana

Referències bibliogràfiques

- CATALÁN MENÉNDEZ-PIDAL, Diego (1956): «El asturiano occidental. Examen sincrónico y explicación diacrónica de sus fronteras fonológicas (I)», *Romance Philology*, X (2), p. 71-92.
- CHAMBON, Jean-Pierre / GREUB, Yan (2002): «Note sur l'âge du (proto)gascon», *Revue de linguistique romane*, 66, p. 473-495.
- D'ANDRÉS DÍAZ, Ramón (2012): «Comportamiento de los prefixos *es-* y *des-* n' asturianu», *Revista de Filoloxía Asturiana*, 3, p. 115-133.
- GARCÍA ARIAS, Xosé Lluís (2003): *Gramática histórica de la lengua asturiana*. Uviéu: ALLA.
- GARGALLO GIL, José Enrique (2021): recensió d'Éva Buchi / Wolfgang Schweickard (ed.) (2020): *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom) 3. Entre idioroman et protoroman*. Berlin / Boston: Walter de Gruyter, dins *Lletres Asturianas*, 125, p. 208-214.
- PENNY, Ralph (1993): *Gramática histórica del español*. Barcelona: Ariel.
- SÁNCHEZ MIRET, Fernando (1998): *La diptongación en las lenguas románicas*. München / Newcastle: Lincom Europa.

GIRALT LATORRE, Javier / TERRADO PABLO, Javier (eds.) (2023): *Nuevos senderos en la toponimia hispánica*. Lleida: Pagès editors, 386 p.

El libro del que hacemos una breve presentación (*Nuevos senderos...*) viene prologado por los profesores Javier Terrado (Universitat de Lleida) y Javier Giralt (Universidad de Zaragoza), buenos conocedores de la toponimia hispánica y, al mismo tiempo, muy atentos a la génesis y desarrollo de los trabajos conducentes al logro de lo que será una gran obra de conjunto, el *Toponomasticon Hispaniae* (<<https://toponhisp.org/>>), financiado por la Agencia Estatal de Investigación del Ministerio de Ciencia e Innovación.

Nuevos senderos... ofrece dos tipos de trabajos, todos a cargo de conocidos y meritorios investigadores. En ellos se da cuenta de dos aspectos fundamentales: a) la distribución territorial que se tiene en la base de la confección del citado *Toponomasticon*; b) aspectos complementarios y observaciones que colaborarán a la mejor utilización de los datos. En su espacio (1) *Nuevos senderos...*, nos ofrece un artículo a cargo de la responsable general del *Toponomasticon*, la profesora Ana Isabel Boullón, con una investigación, en la presente obra, centrada en los dominios lingüísticos gallego y portugués (pp. 13-40); el espacio (2) se fija, *lato sensu*, en el territorio asturiano y leonés, con una referencia a su expansión sureña (Zamora y Salamanca); su redacción está a cargo de los profesores Toribio Fuente Cornejo, Pascual Riesco Chueca y Claudia Elena Menéndez Fernández; el espacio (3) trata de la cuenca alta y media del Ebro, esto es, de las tierras de Cantabria, La Rioja y Aragón, y viene redactado por el prof. Javier Giralt Latorre (pp. 79-102); el espacio (4) lleva el título de *Vasconavarro* (pp. 136-164) presentado por el prof. Patxi Salaberri Zaratiegi, con la complementación de González de Viñaspre en la necesaria referencia específica a la zona de confluencia eusquérica y romance (p. 165-173). El espacio (5) incluye la colaboración del prof. Emili Casanova (pp. 177-209) con su título «*Toponímia de l'Arc Mediterrani*, estado de la cuestión y trabajos para el futuro». Territorialmente afecta a Cataluña, Islas Baleares, Comunidad Valenciana, Murcia, Albacete y Cuenca. Se ve claramente cómo la atención se fija no solo en territorios de lengua catalana, sino en otros donde el castellano es lengua patrimonial. Enlaza este capítulo con el texto del profesor Joan Anton Rabella: «Estudi i la recerca de la toponímia a Catalunya» (pp. 211-228); y concluye con el trabajo complementario de la profesora Maite Mollà con su «Informació toponímica d'interés en els nomenclàtors geogràfics» (pp. 229-238). Finalmente, el espacio (6) se dedica explícitamente al castellano enmarcado por el artículo del prof. Emilio Nieto Ballester titulado «La toponimia de las zonas sur, central e insular atlántica (del *Toponomasticon Hispaniae*): Balance actual y perspectivas de progreso» (pp. 241-262).